

Krzysztof Pachucki-Włosek*

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych

Instytut Rosji i Europy Wschodniej

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ORCID: 0000-0002-4527-5441

Wpływ upadku żelaznej kurtyny na zmiany ekonomiczno-polityczno-społeczne w Kazachstanie i Uzbekistanie

Wprowadzenie

Według Davida Robertsona termin „żelazna kurtyna” został użyty po raz pierwszy przez Josepha Goebbelsa w latach 20. XX wieku [Robertson 2009: 524]. Termin ten został spopularyzowany 5 marca 1946 roku, kiedy to Winston Churchill w swoim przemówieniu nazwał tak linię podziału na kontynencie europejskim, przebiegającą od Szczecina aż do Triestu [Churchill 1946]. Symbolicznym zakończeniem rozdzielenia Europy był upadek muru berlińskiego 9 listopada 1989 roku [Trzecielińska-Polus 2018: 11–30]. Doszło wówczas do zjednoczenia dwóch państw niemieckich – Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) i Republiki Federalnej Niemiec (FRG). Pozostałe państwa tak zwanej demokracji ludowej uzyskały swobodę wyboru własnej drogi rozwoju i sojuszków. Bułgaria, Czechosłowacja, Polska, Rumunia i Węgry obrały kurs proeuropejski. Wiązało się to z koniecznością przeprowadzenia transformacji systemu polityczno-ekonomicznego przy szerokim wsparciu finansowo-doradczym ze strony państw hemisfery zachodniej i organizacji międzynarodowych.

W 1991 roku rozpadł się Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), w wyniku czego powstało piętnaście niepodległych państw, które stanęły przed koniecznością samodzielnego określenia wektora współpracy zagranicznej. Kazachstan i Uzbekistan, podobnie jak większość członków Wspólnoty Niepodległych Państw, zadeklarowały gotowość budowy relacji ze wszystkimi zainteresowanymi państwami. Umożliwiło

* krzysztof.pachucki97@gmail.com

to zachowanie dobrych relacji z Rosją oraz pozyskanie nowych partnerów, z którymi współpraca w okresie radzieckim była niemożliwa ze względu na kuratelę Moskwy.

W pierwotnych planach miano nawiązać współpracę z Zachodem jedynie w kwestiach ekonomicznych. Według założeń Nursułtana Nazarbajewa i Islama Karimowa miał to być sposób na szybkie wyjście z kryzysu. Rozpoczęcie zmian doprowadziło do powstania modelu przechodniego z koniecznością dążenia w kierunku wolnego rynku. Zaangażowanie się nowych partnerów wpłynęło na rozrost sieci kontaktów, które mogły zostać wykorzystane do oddziaływania na system polityczny Kazachstanu i Uzbekistanu [Bojarczyk, Ziętek 2008]. Pojawienie się zewnętrznej presji nie podobało się prezydentom tych państw. Musieli jednak ulec żądaniom, ponieważ istniało ryzyko ograniczenia kooperacji z Zachodem, co uniemożliwiłoby wyjście z recesji gospodarczej powstałej po rozpadzie ZSRR, a porażka w pokonywaniu trudności makroekonomicznych mogłaby zostać wykorzystana do ich obalenia. Było to bardzo prawdopodobne, gdyż ich pozycja nie była ugruntowana – dopiero rozpoczynali proces konsolidacji władzy. Utrzymanie trwałych kontaktów z Zachodem dostarczało najwyższym urzędnikom państwowym instrumentów wpływających na umocnienie legitymizacji rządów wewnątrz państwa i na arenie międzynarodowej, dlatego też, pomimo zastrzeżeń, zdecydowali się na akceptację nowych warunków.

Głównym celem artykułu jest odpowiedzenie na pytania: jakie korzyści i straty odniósł Kazachstan i Uzbekistan, decydując się na współpracę z partnerami z Zachodu po upadku żelaznej kurtyny? czy istnieje zależność pomiędzy wdrażanymi zmianami a poszerzeniem współpracy z państwami hemisfery zachodniej? Znalezienie odpowiedzi stało się możliwe dzięki przeanalizowaniu kluczowych inicjatyw ustawodawczych i działań liberalizujących podejmowanych przez rządy tych państw w latach 1991–2021 przy uwzględnieniu tego, co elity polityczne chciały osiągnąć przez podjęcie takich kroków. W procesie badawczym zostały zastosowane następujące metody badawcze: synteza, indukcja i dedukcja oraz analiza. Umożliwiły one porównanie sytuacji w obu państwach, kojarzenie przyczynowe konkretnych działań rządów, zrozumienie i wnioskowanie poprzez podobieństwa, dając tym samym możliwość wyciągnięcia wniosków.

Zmiany ekonomiczne

Warunkiem koniecznym do przyciągnięcia kapitału zagranicznego było okazanie gotowości do przeprowadzenia transformacji gospodarczej. Kazachstan i Uzbekistan, chcąc otrzymać pomoc z Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW) i Banku Światowego (BŚ), musiały zaakceptować warunki zawarte w konsensusie waszyngtońskim. Do najważniejszych założeń tego dokumentu należą: utrzymanie dyscypliny finansowej, liberalizacja handlu, likwidacja barier dla inwestorów zagranicznych i prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych [Soszyńska 2013: 112–121].

Już na wstępnym etapie negocjacji pojawiły się rozbieżności pomiędzy stanowiskiem Ałmaty¹ i Taszkentu. Dyferencje dotyczyły podejścia do wyprzedazy majątku

¹ W 1994 roku władze Kazachstanu podjęły decyzję o przeniesieniu stolicy z miasta Ałmaty do Akmoły. Oficjalnie miasto otrzymało status miasta stolicznego 10 grudnia 1997, a 6 maja 1998 zmieniono jego nazwę na Astana.

państwowego. Prezydent Kazachstanu wyraził pełną aprobatę dla takiego rozwiązania. Poprosił nawet o wsparcie doradcze w układaniu plan prywatyzacyjnego. W tym celu do Kazachstanu przybyła delegacja niemiecka składająca się z byłych pracowników Treuhandanstalt – niemieckiej spółki powierniczej odpowiedzialnej za przekształcenia majątkowe na terenach NRD [Cumming 2000: 245–246]. Prezydent Uzbekistanu nie chciał oddawać kontroli nad strategicznymi przedsiębiorstwami, gdyż sam wolał czerpać z nich korzyści finansowe. Presja wewnętrzna w postaci Ludowo-Demokratycznej Partii Uzbekistanu, która domagała się przeprowadzenia reform rynkowych, i nacisk ze strony MFW zmusiły prezydenta do wyrażenia zgody na tworzenie spółek pomiędzy przedsiębiorstwami państwowymi i inwestorami zewnętrznymi z gwarancjami możliwości wykupu [Szukalski 2014: 46–47].

Przyjęcie konsensusu waszyngtońskiego uruchomiło pomoc finansowo-doradczą MFW i BŚ. Dzięki ich wsparciu Kazachstanowi udało się obniżyć wskaźnik inflacji z 1997% w 1994 roku do 1,88% w 1998 roku [*Инфляция в Казахстане...*]. W Uzbekistanie inflacja spadła z 1238,6% do 39% w analogicznym okresie [*Как менялась...*]. Taszcent przy współpracy z Bankiem Światowym dodatkowo zredukował deficyt budżetowy z 12,5% w 1992 roku do 1,8% w 1998 roku [Kuryłowicz 2014: 87]. Poza tym Międzynarodowy Fundusz Walutowy odegrał kluczową rolę w stabilizowaniu walut narodowych – tenge i suma. Twarda polityka monetarna umożliwiła uwolnienie kursu kazachskiego tenge w kwietniu 1999 roku [1999 год...]. Uzbecki sum został poddany takiemu zabiegowi dopiero w sierpniu 2018 roku [*Узбекистан пустил...* 2019].

Różnice w gotowości i tempie przeprowadzania transformacji zaważyły na wielkości wsparcia finansowego ze strony Banku Światowego. Republika Kazachstanu w latach 1992–2019 uzyskała 8 mld USD z BŚ, natomiast Republika Uzbekistanu w latach 1992–2018 pozyskała 2,9 mld USD [*«Всемирный Банк»...*]. Rozbieżność kwotowa wynikała również z potencjału obu gospodarek, jednak decydującym czynnikiem była gotowość do liberalizacji systemu ekonomicznego.

Środki z MFW i BŚ ułatwiły przejście przez wszystkie kryzysy, jakie dotknęły oba państwa po rozpadzie ZSRR. Ostatnim przykładem jest wsparcie udzielone podczas pierwszej fali COVID-19. W 2020 roku Kazachstan otrzymał kredyty na łączną kwotę 1,5 mld USD, natomiast Uzbekistan pozyskał 1,38 mld USD. Kwoty te pokazują, jak ważne było dołączenie do międzynarodowych organizacji finansowych w celu zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego. Warto zwrócić uwagę na fakt, że gdyby państwa te nadal funkcjonowały w ramach gospodarki radzieckiej, to musiałyby zabiegać o udziały w puli przyznanej państwu związkowemu. Niepodległość dała im możliwość unikania pośrednictwa Moskwy w zwracaniu się o pomoc międzynarodową.

Bezprecedensowa była również rola doradcza MFW i BŚ przy tworzeniu regulacji gwarantujących bezpieczeństwo zagranicznym inwestorom. Karimow podpisał stosowne rozporządzenie w 1992 roku, natomiast Nazarbajew w 1994 roku [*Об иностранных...*]. Uregulowanie prawne tej kwestii pobudziło zainteresowanie rynkiem kazachskim i uzbeckim wśród kapitałodawców z Europy i USA.

Na początku okresu niepodległości oba państwa skupiły się na rozwijaniu relacji ekonomicznych ze Stanami Zjednoczonymi, jednak ich zaangażowanie było niewystarczające. Z tego powodu przywódcy Kazachstanu i Uzbekistanu rozpoczęli kampanię

promującą na Starym Kontynencie poprzez podróże zagraniczne do najważniejszych europejskich stolic, m.in. do Berlina, Londynu, Paryża i Rzymu. Wizyty poskutkowały pojawieniem się inwestorów z wyżej wymienionych państw, jednakże Astana i Taszcent liczyły na zaangażowanie się większej liczby podmiotów z kontynentu europejskiego. Niemożność prowadzenia szerokiego dialogu ze wszystkimi państwami skłoniła Kazachstan i Uzbekistan do podjęcia rozmów z Unią Europejską. Krokiem regulującym stosunki z organizacją europejską było podpisanie umowy o partnerstwie i współpracy: Kazachstan zrobił to w 1995 roku, ratyfikując ją w 1997, natomiast Uzbekistan odpowiednio w 1996 i 1999 roku. Następstwem stało się poszerzenie współpracy o takie państwa, jak Holandia i Hiszpania. Po rozszerzeniu UE w 2004 roku do grona tego dołączyły: Czechy, Polska i Węgry.

Chociaż aktywność inwestycyjna USA i państw zrzeszonych w UE jest mniejsza niż rosyjska czy chińska, to stały się one motorem zmian zwyczajów i ustawodawstwa w aspekcie prowadzenia biznesu w samym Kazachstanie i Uzbekistanie. Do najważniejszych należą: walka z korupcją, redukcja biurokracji, narodziny społecznej odpowiedzialności biznesu i przekonanie do efektywności prywatnego zarządzania.

Wkraczające na rynek kazachski i uzbecki, firmy amerykańskie i europejskie już na wstępie spotkały się z problemami natury biurokratycznej i korupcją na niespotykaną wcześniej skalę. Miejscowi urzędnicy myśleli, że będą mogli budować układy z nowymi partnerami, tak jak robili to z Rosjanami. Tymczasem kapitałodawcy zaczęli skarżyć się na utrudnienia prawne i wymuszanie łapówek, co z kolei negatywnie wpływało na budowanie wizerunku Kazachstanu i Uzbekistanu jako państw o dobrym klimacie inwestycyjnym. Działaniem naprawczym miała być walka z korupcją, która zaczęła się od przyjęcia ustaw antykorupcyjnych – Uzbekistan uczynił to w 1994 roku, Kazachstan w 1998 roku. Zmagania z korupcją niosły zagrożenie dla stabilności rządów prezydentów, którzy przyzwalając na ten proceder, zapewniali sobie lojalność elit, dlatego też chętniej spoglądano na kapitał chiński i rosyjski, które nie miały problemu z panującymi uwarunkowaniami. Ich ekspansywna polityka dążąca do jak największego uzależnienia uświadomiła elitom Kazachstanu i Uzbekistanu znaczenie inwestorów z Zachodu w utrzymaniu równowagi względem sąsiednich mocarstw. Kryzys 2015/2016 pokazał dobitnie destrukcyjny wpływ szerokiego łapówkarstwa na kondycję ekonomiczną, dlatego prezydent Nursułtan Nazarbajew i Szawkat Mirzijojev zapowiedzieli uskutecznienie działań w zwalczaniu tego zjawiska. Potwierdzeniem zmian w dobrym kierunku jest wzrost pozycji obu państw w rankingu Index Perception Corruption. W latach 2014–2020 Kazachstan awansował ze 126 pozycji na 94, natomiast Uzbekistan – ze 166 na 146 miejsce [Corruption Perception Index...]. Dodatkowo od 2016 roku Astana i Taszcent starają się uprościć formalności związane z prowadzeniem działalności biznesowej poprzez ułatwienie procedury rejestracji czy rozliczenia z podatków. Stwierdzić to można na podstawie poprawy oceny obu państw w rankingu Index of Economic Freedom. W latach 1998–2021 ocena Kazachstanu wzrosła z 57,3 do 71,7 punktu, natomiast Uzbekistanu z 31,5 do 58,3 punktu [Index of Economic Freedom...]. W ciągu dwudziestu trzech lat dokonano przełomowych zmian. Kazachstan z państwa, w którym raczej nie było wolności, stał się państwem raczej wolnym – awans o dwie kategorie.

Uzbekistan przekształcił się z państwa zniewolonego w państwo, gdzie raczej nie ma wolności – awans o jedną kategorię.

Zmiany ewidentnie były ukierunkowane na przyciągnięcie inwestorów z państw demokratycznych. Skorzystali na nich jednak również miejscowi przedsiębiorcy, dla których obciążenie łapówkami i problemy z aparatem biurokratycznym stanowiły podobnie poważną przeszkodę dla niezaburzonego funkcjonowania. Wprowadzenie zmian prowadzi do aktywizacji miejscowych i zakładania przez nich małych i średnich firm, które stanowią filar gospodarki wolnorynkowej.

Współpraca z państwami hemisfery zachodniej pokazała pozytywne skutki przekształceń własnościowych zakładów produkcyjnych. Prywatyzacja spowodowała wzrost ich efektywności i wcale nie doprowadziła do spadku dochodów budżetu państwa, gdyż firmy zachodnie przestrzegają litery prawa i regulują wszystkie zobowiązania podatkowe. Dodatkowo podejmują działania na rzecz miejscowych społeczności poprzez modernizację placówek oświatowych i ośrodków zdrowia. Skłoniło to władze Kazachstanu do ogłoszenia w 2016 roku planu stopniowej sprzedaży przedsiębiorstw państwowych tworzących holding Samruk-Kazyna [Анастасия Маркова 2020]. W Uzbekistanie projekt taki ogłoszono w 2020 roku [Приватизация госактивов... 2018]. Rozpoczęto również próbę egzekwowania społecznej odpowiedzialności biznesu wobec krajowych producentów. Na razie funkcjonuje to jako forma łapówki dla urzędników za przyznanie kontraktu, dzięki czemu mogą się oni wykazać przed swoimi przełożonymi, jak doskonale dbają o powierzone im budynki użyteczności publicznej, jednak buduje to postawę odpowiedzialności biznesmenów za otaczające środowisko i społeczność.

Zmiany polityczno-społeczne

Chcąc przyciągnąć kapitał z Ameryki i Europy, prezydenci Kazachstanu i Uzbekistanu musieli pokazać swoje przywiązanie do wartości demokratycznych. Szczególnie po upadku reżimu komunistycznego dotyczyło to kwestii praw i wolności człowieka. Dali temu wyraz przy tworzeniu najważniejszego dokumentu w państwie.

W Konstytucji Republiki Uzbekistanu z 1992 roku drugi rozdział został poświęcony podstawowym prawom, swobodom i obowiązkom obywatela i człowieka. Artykuły od 24. do 35. mówią o osobistych prawach i wolnościach oraz o prawach politycznych, natomiast te od 43. do 46. nakładają na państwo obowiązek ochrony praw i swobód człowieka. W rozdziale trzecim artykuły 53–62 mówią o możliwości rozwoju własnej działalności gospodarczej i o zrzeszaniu się w organizacjach [Конституция Республики Узбекистан]. W Konstytucji Republiki Kazachstanu z 1995 roku rozdział drugi, tak jak w uzbeckiej wersji, został poświęcony prawom i wolnościom człowieka. Artykuły od 12. do 26. gwarantują podstawowe prawa i wolności człowieka i możliwość zrzeszania się w organizacjach [Конституция Республики Казахстан].

Większość z tych przepisów miała na celu jedynie zaspokojenie oczekiwań partnerów z Zachodu. Ci zaś, świadomi iluzoryczności deklaracji, postanowili wzmocnić zobowiązania tych państw do przestrzegania praw i wolności człowieka poprzez zaproponowanie im członkostwa w Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE). Kazachstan i Uzbekistan wyraziły zainteresowanie tą organizacją, gdyż akt

końcowy KBWE, którego zapisy przyjmuje każde państwo członkowskie, nakazuje m.in. poszanowanie dla integralności terytorialnej innych państw, nienaruszalność granic, powstrzymywanie się od użycia siły [Jach 2017: 163–164]. Poza wymienionymi, znajdują się tam zapisy dotyczące poszanowania podstawowych praw i wolności człowieka. Członkostwo w OBWE i podjęcie zobowiązań z aktu końcowego KBWE daje państwom hemisfery zachodniej możliwość wydawania rezolucji o stanie przestrzegania praw człowieka w Kazachstanie i Uzbekistanie. Przez pierwsze dziesięciolecie po upadku ZSRR władze tych państw nie przejmowały się takimi kwestiami, co doprowadziło do zmian wizerunkowych na arenie międzynarodowej. Skłoniło to prezydentów do mniej opresyjnych działań wobec przeciwników panującego systemu politycznego: zamiast zabójstw – wieloletnie kary więzienia. Podobny wpływ mają inne umowy międzynarodowe dotyczące praw i wolności człowieka, które zostały ratyfikowane przez Kazachstan i Uzbekistan. Ich nieprzestrzeganie podważa wiarygodność Astany i Taszkontu w przestrzeganiu zaciągniętych zobowiązań – nie tylko w sferze politycznej, ale także ekonomicznej.

Integracja ze strukturami zachodnimi wymusiła podjęcie dyskusji na temat kary śmierci. Pierwsze prace dążące do zmniejszenia ilości przestępstw karanych śmiercią zostały podjęte jeszcze w latach 90. XX wieku. Kazachstan w 2003 roku wprowadził memorandum zawieszające karę śmierci, natomiast Uzbekistan znacząco przyspieszył prace nad jej likwidacją po wydarzeniach andiżańskich z 12–14 maja 2005 roku, podczas których oficjalnie zastrzelono 187 osób [*О введении в Республике...*]. Islam Karimow chciał zatrzeć negatywny wizerunek Uzbekistanu, który powstał po rozstrzelaniu własnych obywateli, dlatego nakazał przyspieszenie prac nad tym projektem. Oficjalnie kara śmierci została zniesiona w republice 1 stycznia 2008 roku [*Указ Президента...*]. Prace w Kazachstanie zostały zakończone dopiero w 2021 roku [*Казачстан оstateczне...*]. Jest to jedna z kluczowych zmian, jakie zaszły w kodeksie karnym byłych republik radzieckich po upadku żelaznej kurtyny i rozpadzie ZSRR. Była to sprawa zasadnicza dla dysydentów politycznych z Europy.

Władze postanowiły same zrealizować zapisy konstytucyjne dotyczące działalności niezależnych organizacji pozarządowych. Tworząc podporządkowane struktury, chciały zapewnić sobie pełną kontrolę nad ich działalnością i zablokować rozwój inicjatywy społecznej, która mogła doprowadzić do powstania ośrodków alternatywnych wobec władzy.

Według statystyk strony kazachskiej w 2020 roku w kraju były zarejestrowane 22 334 organizacje pozarządowe, z czego 16 426 uznano za działające. Najwięcej odnotowano ich w takich sferach, jak: ochrona praw i interesów prawnych obywateli i organizacji (1863), edukacja (1149) i ekologia (542) [*Гражданское общество*]. Statystyki uzbeckie za rok 2018 podają liczbę 9235 zarejestrowanych organizacji pozarządowych. Do najliczniejszych należały zajmujące się: rozwojem przedsiębiorczości i farmerstwa (1995), sportem (1268), rozwojem demokracji (830), rozwojem nauki i wychowania młodzieży (816), kwestiami ekologicznymi (103) oraz związki zawodowe (584) [*Почему в Узбекистане...*].

Większość z tych organizacji jest odgórnie sterowana, lecz ich rozbudowane struktury uniemożliwiają całkowitą kontrolę. Władza, skupiając ludzi wokół wspólnych

problemów, niejako sama doprowadziła do pobudzenia inicjatywy społecznej, co nie było jej założeniem. Mimo utrudnień dla swobodnej działalności, organizacje są miejscami wzajemnego poznawania się aktywistów i tworzenia pomiędzy nimi więzi. Niektóre organizacje zostały zarejestrowane w wyniku nacisku zewnętrznego i są finansowe przed podmioty zagraniczne, co z kolei utrudnia ich zwalczanie, gdyż stoją za nimi silni gracze.

Zgoda na działalność organizacji zajmujących się rozwojem demokracji oraz ochroną praw i interesów obywateli doprowadziła do nagłaśniania w kraju i za granicą przypadków niesprawiedliwych procesów politycznych i prześladowania oponentów władzy. W ograniczonym stopniu przekłada się to na mniejszą opresyjność aparatu państwowego, gdyż generuje wzrost liczby oponentów reżimu.

Stworzenie organizacji zajmujących się edukacją i wychowaniem młodzieży miało zapewnić kontrolę nad kształtowaniem młodego pokolenia. Jednocześnie Kazachstan i Uzbekistan, zdając sobie sprawę ze słabej jakości własnego systemu szkolnictwa, zdecydowały się przyjąć propozycję UE i państw członkowskich dotyczącą poszerzenia współpracy w sferze nauki. Uczelnie podpisały umowy umożliwiające przeprowadzanie wymian bilateralnych dla studentów. Unijny program TEMPUS rozwinął wymiany dla kadry naukowej i dydaktycznej. Wyjazdy zagraniczne spowodowały napływ nowych idei do środowiska akademickiego, zmniejszając tym samym kontrolę państwa nad przekazywanymi treściami.

Akceptacja tworzenia organizacji ekologicznych i skupiających rolników w założeniu władz miała doprowadzić do wzrostu świadomości obywateli w takich kwestiach, jak segregacja śmieci czy oszczędzania wody, oraz pozwolić na utrzymanie przewodniej roli państwa w rozwoju sektora rolnego. W rzeczywistości stały się one platformą do nagłaśniania problemów, które są drażliwe dla przywódców.

W aspekcie ekologicznym tematem numer jeden w Kazachstanie stał się smog, a także przypadki łamania norm środowiskowych przez zakłady przemysłowe [*Загрязняют воздух*...]. Bierność władz w tym zakresie doprowadziła do wzrostu niezadowolonia. Próbą rozładowania napięcia stało się wprowadzenie 2 stycznia 2021 roku Kodeksu Ekologicznego [*Экологический Кодекс*...]. Zawarte tam zapisy nakładają na organy państwowe kolejne zobowiązania, których niezrealizowanie doprowadzi do jeszcze większego niezadowolonia społecznego z nieefektywności działań państwa.

W Uzbekistanie zabiegi organizacji ekologicznych przyczyniły się do konsolidacji społeczności poszkodowanej wysychaniem Morza Aralskiego i wyniesienia tego przedmiotu na forum krajowej debaty. Jasne zadeklarowanie niezadowolonia przysłużyło się zintensyfikowaniu współpracy z Bankiem Światowym i rozpoczęciu prac nad kodeksem ekologicznym [*Восстановление ландшафтов*...; *В Узбекистане разработают*...].

Problemy wodne są ściśle powiązane z polityką rolną Uzbekistanu. Po upadku ZSRR istniał nakaz uprawy bawełny, która była skupowana przez państwo po zaniżonych cenach, przez co gospodarstwa znajdowały się na skraju przeżycia. Chcąc ratować swoją sytuację, rolnicy zaczęli prowadzić nielegalny eksport do Kazachstanu. Władze próbowały z tym walczyć, ale zorganizowana działalność i wzrost oporu wymusił zmiany. W 2020 roku Szawkat Mirzijojev zniósł obowiązek uprawy białego złota. Prezydent uzasadnił to zużywaniem nieproporcjonalnie dużych ilości wody w stosunku

do otrzymywanych zysków. Zaproponował w zamian skupienie się na uprawie warzyw i owoców przy jednoczesnym wprowadzeniu preferencyjnych stawek na dzierżawę ziemi z możliwością podpisania wieloletniej umowy [Pachucki-Włosek 2020: 183–197]. Wszystkie te zmiany zostały osiągnięte dzięki uporczywej walce rolników zorganizowanych w pozarządowych organizacjach farmerskich – zarówno tych kontrolowanych przez państwo, jak i niezależnych. Pokazuje to przeobrażenia mentalnościowe, jakie zaszły na uzbeckiej wsi względem okresu radzieckiego.

Organizacje zajmujące się rolnictwem w Kazachstanie stanowiły miejsce dialogu agronomów z ekspertami unijnymi realizującymi projekty unijne na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Podczas tych spotkań uświadomiono rolnikom znaczenie posiadania dużego areału dla prowadzenia dochodowych gospodarstw rolnych. Wielu z nich postanowiło uzyskać większe nadziały ziemi, spotkali się jednak z odmową ze strony władz. Jak się później okazało, część gruntów ornych była wynajmowana obcokrajowcom, głównie Chińczykom. Stało się to jedną z przyczyn wybuchu protestów rolniczych w 2016 roku. Pierwszy raz społeczność wiejska w otwarty sposób sprzeciwiła się polityce rządu. Protesty rozlały się po całym kraju, dlatego władza zaczęła szybko działać i ogłosiła 5-letnie moratorium zakazujące sprzedaży ziemi obcokrajowcom. Determinacja rolników w dążeniu do osiągnięcia własnych celów nie zmalała w ciągu tych 5 lat. Potwierdzeniem tego były protesty ostrzegawcze w 2021 roku, które zmusiły prezydenta Tokajewa do podpisania ustawy zakazującej dzierżawy i sprzedaży ziemi obcokrajowcom [*Токаев поднудил...* 2021]. Ciekawym faktem jest to, że na czele protestów stał przewodniczący prорządowego związku farmerów, co pokazuje, że nawet ludzie zależni od władzy dostrzegają konieczność zmian w pewnych regulacjach prawnych.

W Uzbekistanie utworzono organizacje skupiające przedsiębiorców, aby ich kontrolować. Tymczasem funkcjonowanie organizacji dało perspektywę wykreowania się sieci powiązań pomiędzy przedsiębiorcami. Powstawanie prywatnych firm rozwijało gospodarkę, ale stanowiło poważny problem dla władzy. Uniezależnienie się finansowe obywateli zabrało podstawowe narzędzie do wymuszania posłuszeństwa wobec organów państwowych poprzez nacisk ekonomiczny, objawiający się groźbą zwolnienia z pracy. Dodatkowo zatrudnieni w prywatnym sektorze otrzymywali lepsze pensje, dlatego tak ochoczo popierali rozwój prywatnej inicjatywy. Potwierdzeniem takiego podejścia były protesty w Andizanie w 2005 roku, gdzie społeczeństwo stanęło w obronie zapewniających godziwe warunki płacowe biznesmenów, którzy w oczach lokalnej społeczności wyrosli na doskonałych zarządców, w przeciwieństwie do aparatu państwowego.

Współpraca z partnerami ze Starego Kontynentu wymusiła przywiązywanie większej uwagi przez Karimowa i Nazarabajewa do tego, że są postrzegani jako przywódców państw. Prezydenci budujący swój wizerunek wśród elit europejskich musieli się zmierzyć z zarzutem o uzurpację władzy. Sposobem na to stało się przeprowadzanie zmian konstytucyjnych odnośnie kadencyjności i niewielkie osłabienia własnej pozycji w systemie politycznym.

Wstępnym zabiegiem w sprawie kadencyjności było przeprowadzenie referendum w 1995 roku, które wydłużyło pierwszą kadencję Nazarabajewa i Karimowa do 2000 roku [Czachor 2019: 35–50]. Takie rozwiązanie nie zostało dobrze odebrane

przez świat demokratyczny, dlatego zastosowano kolejne środki zaradcze. W 1998 roku w Kazachstanie wprowadzono poprawkę wydłużającą kadencję prezydenta do 7 lat, powodując tym samym kasację pierwszej kadencji Nazarbajewa. Po raz kolejny nie zostało to przyjęte z aprobatą w stolicach europejskich, dlatego Karimow, wcielając w życie tę poprawkę, przeprowadził referendum, które miało pokazać poparcie narodu uzbeckiego dla takich zmian. Nie zmieniło to stanowiska nowych partnerów, jednak umożliwiło przedłużenie urzędowania o kolejną kadencję. Ostatnim zabiegiem było przywrócenie 5-letniej kadencji w 2011 roku [Czachor 2019: 35–50].

Drugim sposobem umożliwiającym odrzucenie zarzutów o uzurpację władzy było wdrożenie zmian umacniających pozycję parlamentu w systemie politycznym. Prezydent Islam Karimow w latach 2010–2011 zezwolił na wzmocnienie funkcji kontrolnej parlamentu wobec rządu i ustawowe poszerzenie roli społeczeństwa w życiu społecznym [Мухамеджанов, Тультеев 2017: 253–269]. Nie przełożyło się to na rzeczywistość, ale ułatwiło odbudowanie zaufania pomiędzy Taszkentem i Brukselą po okresie zamrożenia stosunków (2005–2010). Kazachski prezydent Nursułtan Nazarbajew w 2016 roku ogłosił rozpoczęcie reformy konstytucyjnej, która miała osłabić pozycję prezydenta i rozproszyć jego kompetencje na rzecz parlamentu. Zmiany te miały prowadzić w kierunku parlamentarno-gabinetowego systemu rządów [Nazarbajew 2018: 254–256]. Przekształcenia w tym zakresie zostały docenione przez Zachód, a także odpowiadają oczekiwaniom społecznym w Kazachstanie, co pokazały styczniowe protesty.

Podsumowanie

Upadek żelaznej kurtyny i rozpoczęcie współpracy z Zachodem zmieniło ekonomiczne, polityczne i społeczne oblicze Kazachstanu i Uzbekistanu. Wiele rozwiązań zostało zaimplementowanych od nowych partnerów.

Odpowiadając na postawione pytania badawcze, Kazachstan odniósł wiele korzyści ze współpracy z Zachodem. Największe zmiany zaszły w sferze ekonomicznej, co z kolei pociągnęło przemiany społeczne i w ograniczonym stopniu polityczne. Dzięki otwarciu się na nowych inwestorów gospodarki tych państw przeszły dynamiczny rozwój, postęp technologiczny i zwiększyły wolumen handlu zagranicznego. Pomimo tego, że współpracownicy z Europy i USA odpowiadają jedynie za około 30% handlu zagranicznego, wprowadzili wzorce, które zmieniły model ekonomiczny Kazachstanu i Uzbekistanu. Dzięki tym zmianom Kazachstan w 2015 roku stał się członkiem Światowej Organizacji Handlu (WTO), natomiast Uzbekistan zintensyfikował rozmowy w tej sprawie, co potwierdza pozytywną ocenę nawiązania kooperacji z państwami zza żelaznej kurtyny.

W kwestiach społecznych nastąpiła zmiana mentalności, objawiająca się wzrostem aspiracji społecznych do partycypowania w procesie zarządzania państwem. Najbardziej widoczne jest to w Kazachstanie, co potwierdzają styczniowe protesty: społeczeństwo domaga się zmian. W Uzbekistanie zmiany są mniejsze, ale i tak postępują.

Co się tyczy strat, są one widoczne jedynie z punktu widzenia autorytarnej władzy. Przystanie na wdrażanie rozwiązań zachodnich doprowadziło do liberalizacji systemu politycznego i wzrostu samodzielności społeczeństwa, zagrażając stabilności autorytarnych rządów.

Bez wątpienia istnieje zależność pomiędzy wdrażanymi zmianami a poszerzeniem współpracy z państwami hemisfery zachodniej. Wiele reform zostało bowiem przeprowadzonych z myślą o poprawie wizerunku państwa i przyciągnięciu nowych inwestycji. Pokazuje to słuszność mechanizmu „więcej za więcej”, stosowanego przez UE bez wywierania presji. Doprowadziło to do sytuacji, w której korzyści płynące ze zmian były dostrzegane przez prezydentów Kazachstanu i Uzbekistanu, a państwa zachodnie służyły jedynie pomocą finansową i doradcą przy ich wdrażaniu.

Podsumowując, upadek żelaznej kurtyny i rozpad ZSRR przyniosły Kazachstanowi i Uzbekistanowi korzyści w postaci unowocześnienia kraju, nowego i skutecznego modelu ekonomicznego oraz instrumentów umacniających podstawy państwowości. Wymiana idei i rozwiązań nadal trwa i jest poszerzana, co daje nadzieję na głębsze przemiany w tych centralnoazjatyckich republikach, które – podobnie jak inne dawne demoludy – były odcięte od nowoczesnego świata.

Bibliografia

- «Всемирный Банк» *Краткая информация о деятельности компании в РК*, Казахстанский Совет иностранных инвесторов, <https://fic.kz/ru/kfica/members/5> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- «Загрязняют воздух». *Казakhstanско-китайские предприятия и их секреты*, Radio Azattyq, <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-chinese-plants/31546318.html> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- 1999 год: тенге в свободном плавании, DKN World News, <https://dknews.kz/ru/eksklyuziv-dk/195167-1999-god-tenge-v-svobodnom-plavanii> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Bojarczyk Bartosz, Agata Ziętek (red.), 2008, *Region Azji Centralnej jako obszar wpływów międzynarodowych*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Churchill Winston, 1946, *The Sinews of Peace*, Fulton.
- Corruption Perception Index. Transparency International, <https://www.transparency.org/en/cpi/2020> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Cumming Sally N., 2000, *The Political Elite in Kazakhstan Since Independence (1991–1998). Origins, Structure and Policies*, London: London School of Economics and Political Science.
- Czachor Rafał, 2019, *Reformy konstytucyjne w państwach Azji Środkowej. Analiza porównawcza*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Jana Wyżykowskiego. Studia z Nauk Społecznych” (12): 35–50.
- Index of Economic Freedom, <https://www.heritage.org/index/heatmap> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Jach Anna, 2017, *Akt końcowy KBWE i jego wpływ na instytucjonalizację ruchu praw człowieka w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej 1975–1991 (wybrane aspekty)*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2(13): 157–175.
- Kazachstan ostatecznie zniósł karę śmierci. Wcześniej przez blisko 20 lat obowiązywało moratorium, Polskie Radio, <https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2650828,Kazachstan-ostatecznie-zniosl-kare-smierci-Wczesniej-przez-blisko-20-lat-obowiazywalo-moratorium> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Kuryłowicz Michał, 2014, *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Nazarbajew Nursułtan, 2018, *Era niepodległości*, Galina Palacz, Andrzej Palacz (tłum.), Warszawa: Wydawnictwo Inicjał.
- Pachucki-Włosek Krystian, 2020, *Zmiana polityki władz Uzbekistanu wobec uprawy bawełny jako następstwo nieposłuszeństwa obywatelskiego*, „Wschód Europy. Studia Humanistyczno-Społeczne” 6(2): 183–197.
- Robertson David, 2009, *Słownik polityki*, Małgorzata Dera (tłum.), Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Soszyńska Elżbieta, 2013, *Postwaszyngtoński konsensus, czyli: czy istnieją reguły budowy zdrowej gospodarki?*, „Studia Ekonomiczne” (139): 112–121.
- Szukalski Jerzy, 2014, *System konstytucyjny Uzbekistanu*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Trzcielińska-Polus Aleksandra, 2018, *Mur berliński jako granica i linia frontu w czasach zimnej wojny*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 6(1): 11–30.
- Анастасия Маркова, 2020, *Приватизация объектов «Самрук-Казыны» может быть перенесена*, Kursiv, <https://kursiv.kz/news/kompanii/2020-10/privatizaciya-obektov-samruk-kazyny-mozhet-byt-perenesena> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- В Узбекистане разработают Экологический кодекс*, Podrobno, <https://www.podrobno.uz/cat/obchestvo/v-uzbekistane-razrobotayut-ekologicheskij-kodeks-/> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Восстановление ландшафтов Узбекистана: Первый опыт виртуальной командировки*, World Bank, <https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/restoring-uzbekistans-landscapes-lessons-virtual-field-trip> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Инфляция в Казахстане*, Fin-Plus.Ru, https://fin-plus.ru/info/inflation_index/kazakhstan (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Как менялась инфляция с 1992 по 2018 год. Комментирует экономист*, Anhor, <https://anhor.uz/society/kak-menyalasy-inflyaciya-s-1992-po-2018-god-kommentiruet-ekonomist> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Каримова Алтынай, 2022, *Сколько денег получили страны Центральной Азии для борьбы с COVID-19?*, Cabar. Проект Института По Освещению Войны И Мира, <https://cabar.asia/ru/skolko-deneg-poluchili-strany-tsentralnoj-azii-dlya-borby-s-covid-19> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Мухамеджанов Омон, Ильяс Тультеев, 2017, *Парламент Республики Узбекистан в условиях трансформационных процессов в обществе*, „Studia Politologiczne” 44: 253–269. *Почему в Узбекистане сложно открыть НПО?*, Cabar Asia, <https://cabar.asia/ru/pochemu-v-uzbekistane-slozhno-otkryt-npo> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь, Adilet. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, https://adilet.zan.kz/rus/docs/T030001251_ (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Об иностранных инвестициях. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года, Adilet. Информационно правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z940009000_ (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Президент Узбекистана принял делегацию Всемирного банка*, UZA. O'zbekiston Milliy axborot agentligi, <https://uza.uz/ru/posts/prezident-uzbekistana-prinyal-delegatsiyu-vsemirnogo-banka-18-01-2018> (dostęp: 27 stycznia 2022).
- Приватизация госактивов принесла в бюджет свыше \$420 млн с начала года*, 2018, Gazeta.Uz, <https://www.gazeta.uz/ru/2021/11/08/privatization> (dostęp: 27 stycznia 2022).

Токаев подписал закон о запрете продажи земли иностранцам, 2021, Kursiv, <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2021-05/tokaev-podpisal-zakon-o-zaprete-prodazhi-zemli-inostrancam> (dostęp: 27 stycznia 2022).

Узбекистан пустил сум в свободное плавание, Таджикистан понизил курс сомони, 2019, Radio Azattyq, <https://rus.azattyq.org/a/30119592.html> (dostęp: 27 stycznia 2022).

Экологический Кодекс Республики Казахстан, Adilet. Информационно правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400> (dostęp: 27 stycznia 2022).

Akty prawne

Гражданское общество, Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан, <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/142?lang=ru> (dostęp: 27 stycznia 2022).

Конституция Республики Казахстан, Adilet. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z11 (dostęp: 27 stycznia 2022).

Конституция Республики Узбекистан, Lex.Uz, <https://lex.uz/docs/35869> (dostęp: 27 stycznia 2022).

Указ Президента Республики Узбекистан. О мерах по стимулированию внешнеэкономической деятельности, привлечению и защите иностранных инвестиций в Республике Узбекистан, Lex.Uz, <https://www.lex.uz/docs/167703> (dostęp: 27 stycznia 2022).

Указ Президента Республики Узбекистан. Об отмене смертной казни в Республике Узбекистан, Lex.Uz, <https://lex.uz/docs/1264449> (dostęp: 27 stycznia 2022).

The impact of the fall of the Iron Curtain on economic, political and social changes in Kazakhstan and Uzbekistan

Abstract

The work aims to present the impact of the fall of the Iron Curtain on economic, political and social transformations in Kazakhstan and Uzbekistan. Consideration was focused on the participation of Western countries in the economic transformation process in both countries by examining the impact of their participation on combating corruption, reducing bureaucracy, and popularizing corporate social responsibility. In the political and social aspect, the influence of the West on the formation of the legal order concerning human and civil rights and freedoms was examined. The main objective of the paper is to find answers to the questions: what benefits and losses did Kazakhstan and Uzbekistan gain by deciding to cooperate with Western partners after the fall of the Iron Curtain? is there a correlation between the changes being implemented and the expansion of cooperation with countries in the western hemisphere? Finding the answer became possible by examining key legislative initiatives and liberalization efforts undertaken by their governments between 1991 and 2021. Considering what the political elite, wanted to achieve by taking such steps. The following research methods were used in the research process: synthesis, induction and deduction, and analysis. They made it possible to compare the situations in the two countries, to make causal associations between given government actions, and to understand and infer through similarities.

Keywords: Kazakhstan, Uzbekistan, Europe, USA, transformation